

Пономарів, Oleksandr

Конструкції з прийменниками У/В та НА в українській мові

Opera Slavica. 1999, vol. 9, iss. 4, pp. 11-15

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117196>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

КОНСТРУКЦІЇ З ПРИЙМЕННИКАМИ У/В ТА НА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Олександр Пономарів
(Київ – Прага)

У сучасній українській літературній мові прийменники *у* та *в* семантично об'єдналися, ставши фонетичними варіантами. Цим наша мова відрізняється, наприклад, від чеської та російської, де зберігається значеннева відмінність прийменників *у* і *в(е)* та *у* і *в(о)*. За законами української милозвучності прийменник (і префікс) *у* пишемо на початку речення перед приголосним та всередині його між приголосними (У Києві цвітуть каштани; Учора я був у театрі); *в* живаємо на початку речення перед голосним (В Одесі реставровано морський вокзал), у середині речення між голосними (Навчалися в одній школі), між попереднім голосним і наступним приголосним (Це стало мені в пригоді), між попереднім приголосним і наступним голосним (Сад в осінньому розмаї).¹ Подібне явище спостерігається в білоруській мові (де українському варіантові *в* відповідає *ў*): «Беларуская дыяспара ў Англіі адрзагавала на падзеі на Радзіме палітычным пікетам у дзень уручэння даверчых грамат новым паслом Беларусі» (журн.).

Тож прийменник *у/в*, рідше *ув*, *уви*, *ві*, застарілий *во/* виражає такі відношення:

просторові – «У полі тихому жив у норі хом'як, На самоті скучав він, неборак» (Лі. Глібов); «Так дитинча всіміхається в колісці, Коли над ним плывуть якісь неясні сні» (В. Сосюра);

об'єктні – «Сумний був час; товариші мої Пішли у військо» (Леся Українка); «Петриків батько був ув економії за керівника» (Остап Вишня); «Я в сій каблучці і купаюсь, і сплю» (Ганна Барвінок);

часові – «У суботу білу хату, коли біжить моя Марусенька» (Марко Вовчок); «Ніч, і вітер віти рве вербові. Ой, не солодко мандрівникові В ніч таку іти через поля» (М. Рильський);

¹ Перед наступним *в* або *ф*, а також при паузі у ставимо, як правило, навіть після попереднього голосного: «Дівчинка заглядала в(у) відро з водою; Ми дуже любили сині Дніпрові затоки, у лагідну червеву пору особливо».

кількісні – «Мешкали вони там із братом серед чарівної тиші лісу, в кількох кілометрах від найближчого села» (В. Гжицький);

означально-обставинні – «Раз якось я вдалась у таку тугу, що вже хотіла заповідати собі смерть» (І. Нечуй-Левицький); «Очерети по Удаю – мов дикий праліс, і в буйності цій, і хаотичності – їхня дика ваба й краса» (Ю. Мушкетик); «І слов'ян сім'ю велику *Во* тьмі і неволі Перелічив до одного» (Т. Шевченко).²

Прийменник *на* виконує функції:

просторові – «Скільки всіяких ласощів росте *на* степу, яких можна попоїсти» (Ю. Яновський); «Кожна кімнатка має двері *на* балкон і одно вікно» (М. Коцюбинський);

часові – «Мотрі *на* осінь ніби легшає трохи» (Панас Мирний);

обставинні – «Твій батько звався Хусою, і сина *на* честь йому я нарекла так само» (Леся Українка); «Марічка любила, коли він грав *на* флюяру» (М. Коцюбинський); «Хоч *на* історії дід і не знався, та все ж із ним цікаво було побалакати» (Г. Хоткевич);

означальні та кількісно-означальні – «А в вас, я бачу, пальтечко *на* риб'ячому хутрі» (А. Головка); «*На* бригові є сліди ремонту *на* швидку руку» (Ю. Яновський); «М. Грушевський, якого велетенський доробок *на* полі нашої історіографії ніколи не зайво підкреслити, уважав антів за безпосередніх предків нашого народу» (Є. Маланюк); «А в містечку хатка *на* хатці» (І. Нечуй-Левицький).

Як бачимо, обидва прийменники мають багато схожості в позначуванні змістових стосунків між словами; у деяких випадках їхні функції тотожні (пор. *на полі* – *в полі*, *у степу* – *на степу* тощо). В українській мові значеннева близькість цих прийменників посилюється через відсутність антонімії прийменникових конструкцій на взірць у Києві – з Києва, в Англії – з Англії та *на* роботі – з роботи, *на* острові – з острова³, оскільки синтаксичні побудови з прийменниками *з(<с)* та *із(<из)* тепер також відрізняються не семантикою, а позицією в тексті. Їх використовують, щоб уникнути невластивого нашій мові згромадження голосних чи приголосних: *виглянула з вікна* – *виглянув із вікна*, *трапилося зі мною* – *побачимося з тобою*.

² Побудови на зразок *у порога*, *у хати* ненормативні; замість у тут слід уживати *коло* (*біля*) порога (хати).

³ Пор. російські відповідники: *в Києве* – *из Києва*, *в Англіи* – *из Англии*, але *на работе* – *с работы*, *на острове* – *с острова*.

Отже, в українській мові було досить підстав для виникнення двох, на перший погляд рівнозначних, прийменникових словосполучень *в Україні* та *на Україні* (*на Вкраїні*). У народних піснях фольклорного й літературного походження переважає варіант із *на*:

Дівчинонько мила, що будеш робила
На Вкраїні далекій?
 Буду шити-прати, зеленєє жито жати
На Вкраїні далекій;
 А *на Вкраїні* там сонечко сяє,

Козацтво гуляє та нас виглядає...

Спричинено це аж ніяк не значеннєво-звуковими законами мови. Фонетичними міркуваннями керуються хіба що тоді, коли частіше вживають милозвучніший варіант *на Вкраїні*, де немає збігу голосних, як у вислові *на Україні* (*ау*). Пояснення знаходимо в історії формування теперішньої назви нашої Батьківщини. Видатний український філолог і теолог Іван Огієнко в статті «*В Україні, а не на Україні*», надрукованій у ч. 2 за 1935 рік варшавського місячника «Рідна мова» писав: «Стара наша Русь... складалася з декількох частин: Галичина, Волинь, Поділля, Україна (головно Київщина). Хто слова *Русь* чи *Малоросія* вживав на означення цілого народу, для того Україна була тільки частиною; це, скажемо, завжди бачимо в XVII–XVIII віках, наприклад, в універсалах Богдана Великого або в літопису Величка й ін. Україна мислилася тоді частиною цілого народу, Руси, а тому вираз на *Україні* був нормальний. Але вже за старих часів дехто розумів *Україну* ширше, а тому й писав *в –Україні*.»

Очевидно, що пісні, уривки з яких тут наведено, походять не з Київщини, а з інших наших етнографічних теренів. У красному письменстві XIX та початку XX століття вживалися обидва вислови. Це дає підстави прихильникам сполучення *на Україні* визнавати його за основне, а *в Україні* кваліфікувати як допоміжний варіант, зумовлений ритмомелодійними особливостями поетичного жанру художньо-белетристичного стилю. Таке переконання закріпилося в свідомстві багатьох людей під час перебування України в складі колишнього Радянського Союзу, де варіант із *на* визнавався за єдино можливий у всіх функціональних стилях мови. Однак велика поширеність якогось слова чи словосполучення не завжди підтверджує його незамінність.

Щодо сполучень слова *Україна* з прийменниками *в* чи *на* звернімося до творчості, насамперед, Тараса Шевченка. У згаданій статті Івана Огієнка зазначається, що в «Кобзарі» форми з *в* використано 41 раз, а форми з *на* 33 рази. Додамо, що форми з *в* переважають не лише

кількісно, а й, сказати б, якісно. Про те, що Т. Шевченко віддає перевагу варіантам *в Україну, в Україні* зовсім не з ритмомелодійних міркувань, свідчить назва одного з найвизначніших його творів: «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм *в Україні і не в Україні* моє дружнєє посланіє» (тут, як бачимо, застосовано неритмізований полісиндетон). Глибоко дослідивши творчість Т. Шевченка й інших митців українського слова, Іван Огієнко дійшов таких висновків: «Наш вираз *на Україні* склався історично, але головню за останні віки, коли Україна не була самостійною, а тільки частиною іншої держави. Стара історична Польща зі свого державного погляду говорила тільки *на Ukrainie, на Litwie, на Mazowszu* і т. ін. Те саме було пізніш і з державного погляду російського: *на Украине, як на Кавказе, на Кубани, на Украле* і т. ін. Цілі віки ми чули то *на Ukrainie*, то *на Украине*, а тому й зашепили собі це *на Україні* як своє власне, зовсім забувши про його історичне походження й не відважаючи, що власне це *на* – це ж болюча й зневажлива ознака нашого колишнього поневолення».

Аналіз Шевченкових творів показує, що великий поет сприймав слово *Україна* як назву цілої нашої етнографічної території, через що й писав: «Мені однаково, чи буду я жить *в Україні* чи ні; Як згадаю, Що не *в Україні*⁴ поховають, Що не *в Україні* буду жить; У нас *в Україні* старий Котляревський отак щебетав; Сю ніч будуть *в Україні* родитись близнята; *В Україну* ідїть, діти, *в нашу Україну*; *Линуть в свою Україну*; *Сини мої, летїть в Україну* и т. д.

Тепер, коли Україна стала незалежною державою, в офіційному вжитку запроваджено варіант *в Україні, в Україну* (як у *Франції, у Францію, в Англії, в Англію* тощо). *На* застосовується тоді, коли йдеться про частини нашої держави: *на Волині, на Закарпатті, на Запоріжжі, на Поділлі*. Виняток становлять вислови *у(в) Галичині, у(в) Криму*, що також пояснюється не мовними, а історичними причинами.

⁴ Із фонетико-акцентуаційних варіантів *Україна, Україна, Україна, Вкраїна* перші два в сучасній українській літературній мові вийшли з ужитку; *Вкраїна* часом використовується в поезії. Офіційною назвою держави є лише *Україна*.

Литература:

ВИХОВАНЕЦЬ І. Р.: Прийменникова система української мови. К., 1980, с. 3–10.

КОЛОДЯЖНИЙ А. С. Прийменник. Х., 1960, с. 16.

ОГІЄНКО І.: В Україні, а не на Україні // Рідна мова, 1935, Ч. 2, с. 67–72.

Словник мови Шевченка. У двох томах. К., 1964, т. II, с. 359–360.

Словник української мови. В 11-ти томах. К., 1970–1980, т. I, с. 270–273, т. V, с. 7–11, т. X, с. 351.